

Hellerö – ytterligare en silverskatt från Tjust, Småland

Veronica Palm, Nicholas Nilsson och Kenneth Jonsson

Ur: Myntstudier 2008:3, november, s. 17-31

www.archaeology.su.se/numismatiska

Hede, J.: *Danmarks og Norges mønter 1541-1814-1970*. København 1971.

Hildisch, J.: *Die Münzen der pommerschen Herzöge von 1569 bis zum Erlöschen des Greifengeschlechtes*. Köln 1980.

HMZ: HMZ-Katalog *Schweiz-Liechtenstein. 15. Jahrhundert bis Gegenwart*. Zürich 1995.

Jdrzejewska, H. 1980: *Konserveringsetik*. Konsthögskolan, Stockholm 1980.

Jonsson, K. 2007 : A provisional survey of talers found in Sweden. *Magister monetæ. Studies in honour of Jørgen Steen Jensen* (red. M. Andersen et al.), Köpenhamn 2007, 207-214.

NM - B. Ahlström, B.F. Brekke och B. Hemmingsson, *Norges mynter*. Stockholm 1976.

North - J.J. North, *English hammered coinage. Vol. 2. Edward I to Charles II 1272-1662*. London 1975.

North, N. A. & MacLeod, I. D. 1987: Corrosion of metals I: *Conservation of Marine Archaeological Objects*. Ed. Pearson C. Butterworths, London. s.80-89, 91-98.

Schwede, A. *Das Münzwesen im Hochstift Paderborn 1566-1803*. Paderborn 2004.

SM - B. Ahlström, Y. Almer och B. Hemmingsson, *Sveriges mynt 1521-1977*. Stockholm 1976.

Tingström, B. 1968: *Svensk Numismatisk uppslagsbok. Mynt i ord och bild 1521-1868*. Stockholm 1968.

Welter - G. Welter, *Die Münzen der Welfen seit Heinrich dem Löwen*. Braunschweig 1971-1978.

Werner, G. 1983. Rengöring av två silvertrumpeter I: *Konserveringstekniska studier: Analys, metall, trä, läder, sten*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Rapport T1, Stockholm 1983, 73-76.

Muntlig uppgift

Jahreborn, M. 1:e konservator i Kronanprojektet, Kalmar läns museum.

Hellerö – ytterligare en silverskatt från Tjust, Småland

Veronica Palm, Nicholas Nilsson och Kenneth Jonsson

Bakgrund

I vinterkalla januari månad år 2002 eldhärjades mangårdsbyggnaden vid Hellerö Gård i nordöstra Småland och det vackra huset med anor från 1500-talet totalförstördes. En kulturskatt försvann för alltid, men den tragiska händelsen ledde till att en annan bortglömd skatt åter fick se dagens ljus – nämligen en vikingatida silverskatt!

År 2007, några år efter branden, när en ny mangårdsbyggnad uppförts och familjen Larsson, som äger gården, som bäst höll på med trädgårdsarbete på tomten hittades nämligen två silvermynt i gräsmattan. I samband med nybyggnationen hade även en del markarbeten utförts, bl.a. en mindre utfyllnad på tomten och anläggandet av en ny gräsmatta mot det nya husets baksida. Jord till gräsmattan hade hämtats från den åker som ansluter till tomtens nordvästra sida, där en yta om ca 2.000 kvm hade schaktats av. Mynten hade troligen följt med jordmassorna in till fyndplatsen. Fyndet anmäldes till Länsstyrelsen som gjorde en besiktning och man kunde konstatera att de bägge mynten var av tyskt respektive engelskt ursprung med en datering till vikingatidens senare del.

Eftersom mynten bedömdes kunna utgöra en del av ett större skattfynd beslutades att en metalldetektorundersökning skulle ske på tomten och på den aktuella åkerytan. Undersökningen utfördes i maj 2008 av arkeologerna Nicholas Nilsson och Veronica Palm, Kalmar läns museum. För fältarbetet anlätades även Jonas Paulsson från Skåne, som är en av landets mest erfarna när det gäller metalldetektering av förhistoriska miljöer. Jonas levde snabbt upp till sitt rykte och efter

Fig. 1. Åkern där skatten ursprungligen hade deponerats.

bara några minuter gav detektorn utslag för det första myntet. Sammanlagt hittades 51 mynt, varav alla utom ett kan föras till vikingatidens senare del. Ett var betydligt yngre, präglat för Johan III vid 1500-talets slut. Utöver mynten hittades även en armbygel av gotländsk typ i solitt silver, vilken också kan föras till sen vikingatid.

Undersökningen

Metalldetekteringen började på tomten och omfattade en yta av ca 800 kvm (ytan med fyllnadsmaterial). När det konstaterats att ytterligare mynt fanns i jorden avsåktes även den ca 2.000 kvm stora avschaktade ytan på åkern (fig. 1). För att säkerställa spridningen av mynten avsåktes även marken anslutande till schaktytan. Vid markplaneringen hade det ca 0,2-0,3 m tjocka matjordslagret schaktats av och större delen av jordmassorna hade förts in på tomten, men det fanns fortfarande

några schakthögar med jord kvar. Med hjälp av familjens grävmaskin planades högarna ut så att avsökningen kunde innefatta även dessa jordmassor.

Schaktningen hade utförts relativt plant, men hade i vissa delar gått något djupare än matjordstäckets. Den aktuella ytan på

Fig. 2. Mynten och armbygel som hittades vid undersökningen. Foto: Pierre Rosberg, Kalmar Läns Museum.

åkern ligger ca 10-20 m.ö.h., på en plåt i krönläget av en sydvästslutning uppbyggd av isälvsediment, lera och finmo och åkerjorden är i de högre partierna därför mycket lätt med liten inblandning av sten. Före detektorundersökningen gjordes en okulär besiktning av ytan, men inga spår efter någon form av förhistoriska anläggningar syntes. Ungefär mitt på ytan hade dock en stensatt källargrund framkommit vid schaktningen. Källaren var tidigare helt okänd för familjen och det är oklart hur gammal den är. Ytligt i fyllnadsmassorna fanns tegel, slagg och keramik i form av yngre rödgods (BIIy). Källarens konstruktion tyder på att den kan vara mycket gammal, medan de fynd som påträffades i de urschaktade massorna pekar på 1600-1700-tal. Någon närmare undersökning av källargrunden gjordes inte och den kommer att övertäckas igen.

Schaktytans norra del visade sig vara helt

fyndtom, däremot påträffades ett flertal mynt i matjordsfickor utspridda över ytans södra del och i anslutning till kvarvarande åkerkant. Av de dumphögar som fanns kvar på ytan innehöll också de två i den sydöstra delen flera mynt. Sammanlagt påträffades 32 mynt i schakt- och åkerytan (fig. 2).

Avsökningen gav en tydlig bild av myntens spridning och det råder ingen tvekan om att skatten ursprungligen varit deponerad i schaktytans södra del, där fyndtätheten ökade markant (fig. 3). Tyvärr syntes inga spår av någon form av behållare, grop eller annan anläggning som kan kopplas till depån. Troligen har skatten ursprungligen inte varit nedlagd på särdeles stort djup, kanske endast 0,2-0,4 m under markytan och spridningen på de mynt som fanns kvar i åkerjorden visar också att skatten plöjts ut redan långt tidigare. Mynten hade med tiden spridits ut över en ca 15 x 20 m stor yta ned i åkerns sluttning.

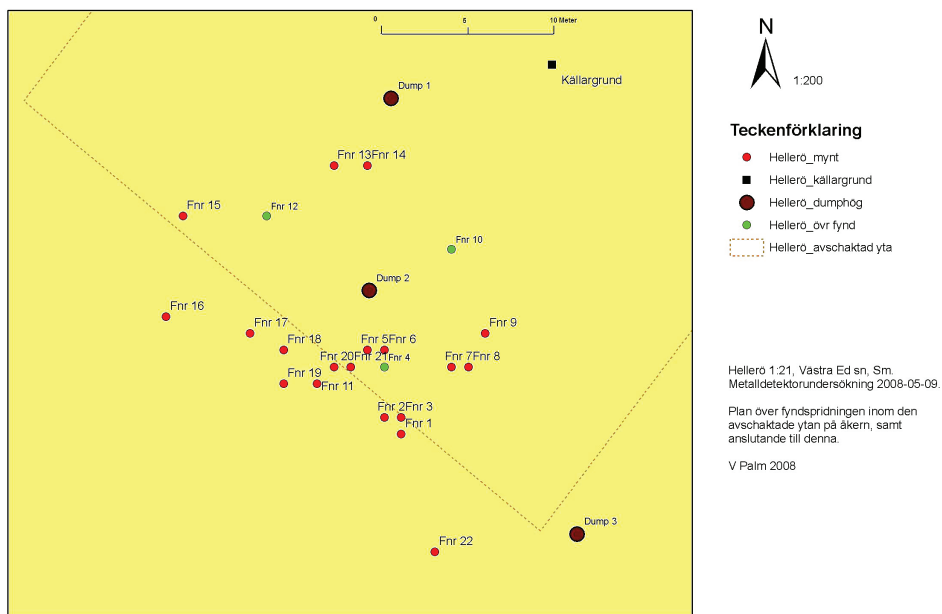

Fig. 3. Spridningskarta som visar var mynten hittades på åkern. Koncentrationen i sydväst tyder på att skatten ursprungligen legat där.

Dateringarna visar att skatten grävdes ned någon gång efter mitten av 1030-talet och den har sedan fått ligga ostörd i några hundra år fram till anläggandet av gården och säteriet Hellerö, då man började röra om i jorden i samband med ett intensivare jordbruk. När plogen dragits åtskilliga gånger över platsen har mynten ett efter ett spridits ut från sin ursprungliga gömma.

Vid detekteringen fokuserades endast på ädelmetaller, men på tomten och utanför schaktytan fanns också ett markant ”brus” av järn, som mycket väl kan representera olika typer av föremål, både förhistoriska och av yngre dato. I några fall valdes vissa starka utslag ut för en närmare titt och föremålen plockades upp. Av dessa tillvaratogs 6 smältor, 1 klippbit av kopparlegering, 1 hästskosöm och 1 bit slagg. Efter samråd med Länsstyrelsen har mynten och de övriga föremålen rengjorts och fotograferats av Kalmar läns museums konservator Sara Gainsford. Fyndet har nyligen transporterats till Riksantikvarieämbetet i Stockholm för inlösen och fyndfördelning.

Mynten

Förutom lösfyndet från 1500-talet (Johan III, Stockholm, ½ öre 1592, SM 119, perforerad – fig. 4) uppgår antalet mynt i den vikingatida skatten till 52 (tab. 1). De har bestämts efter foton och bestämningarna är preliminära. Nedläggningstiden kan sättas till efter 1035 med ledning av det yngsta myntet från Danmark – Hardeknut 1035-1042. Även de yngsta mynten från England och Tyskland

tillhör 1030-talet. En del av de tyska är anonyma, men dyker först upp i fynd från 1030-talet och måste därför ha präglats först då.

De är präglade i ett flertal länder De tyska mynten är helt dominerande med 82%, de engelska utgör 10% och islamiska, böhmisk/polska, danska och svenska står för vardera 2%. Jämfört med fördelningen på länder i andra samtida skatter är andelen tyska mynt högre här. Det beror troligen på att det finns få äldre mynt. Mynt präglade under de två senaste decennierna innan skatten deponerades dominerar helt. Andelen tyska mynt ökade successivt på 1000-talet, medan andelen engelska mynt sjönk i motsvarande grad. En ökad andel danska mynt kan inte motverka denna förskjutning eftersom de sällan utgör någon större andel i skatterna.

	<i>Antal</i>	<i>Yngsta</i>
Islamisk	1	1002/3
Tyska	43	1027-1039
Böhmisk/polsk?	1	980/990-tal?
Engelska	5	1029-1035
Dansk	1	1035-1042
Svensk	1	ca 995

Tab. 1. Översikt över skattens sammansättning.

Sammansättningen av de engelska mynten visar skattens kronologiska sammansättning (tab. 2). Importen av engelska mynt har ofta kopplats till de danagälder som betalades ut 991-1018 och som, om de betalats i form av mynt, sammanlagt uppgått till över 40 miljoner ex. Precis som de tyska mynten (som är mer än dubbelt så vanliga i skatterna och där inga gälder betalades ut) måste handel vara orsak till myntimporten. Det är också sannolikt att de engelska mynten till största delen kan kopplas till handel och att de har importerats via Tyskland (Jonsson 1990, 142).

Bland de engelska mynten finns ett ex. där myntmästaren har ett dubbelnamn, Godwine

Fig. 4. Johan III. Stockholm. ½ öre 1592. Lösfynd vid undersökningen.

Cas (nr 50). Det har funnits olika tolkningar till dubbelnamnens betydelse. Veronica Smart, som har sammanställt materialet, anser att de i de flesta fallen är klart att det rör sig om tillnamn (Smart 1990). Så även i detta fall där Godwine förekommer med en rad likartade dubbelnamn.

De tyska myntens geografiska spridning täcker som vanligt hela det dåtida Tyska riket. Otto-Adelheid-Pfennige, huvudsakligen präglade i Goslar, är väl företrädna med 12 ex. Köln är normalt en stor myntort, men här ingår bara 3 ex. varav två hör till skattens äldsta tyska mynt. Rikets västra del, med myntorter som Verdun, Metz och Trier liksom några obestämda står för en ovanligt hög andel med 20%.

Det islamiska myntet i skatten tillhör den marwanidiska dynastien och är präglat i Mayyafariqin i nuv. östra Turkiet så sent som 1002/3 (bestämning av Gert Rispling). I svenska fynd finns bara ett 20-tal islamiska mynt som är yngre, varav det yngsta är präglat 1012/3.

I skatten ingår ett mynt som tillhör en relativt begränsad myntning och som är efterpräglingar av tyska mynt från Bayern. De förekommer framförallt i fynd i Böhmen och Polen (Hahn 1986), där bayerska mynt utgör ett stort inslag i fynden under 900-talets slut. De äldsta identifierade böhmiska mynten har för övrigt just bayerska mynttyper som förebilder. Antalet ex. i svenska fynd är okänt men det uppgår sannolikt till några dussin. Det kan jämföras med att det finns över 2.000 bayerska originalmynt i svenska fynd. Efterpräglarna har sannolikt präglats under slutet av 900-talet.

Sedan den danska myntningen med kunganamn inleddes i Danmark ca 995 var Lund den mest betydande myntorten. Lunda-mynten dominerar helt bland danska mynt funna i Sverige, vilket i och för sig inte är märkligt eftersom Lund ligger i Skåne. De är emellertid mycket vanliga även i gotländska fynd. Det enda danska myntet i

Helleröskatten är däremot präglat i Roskilde på Själland. Liksom de flesta mynt av denna typ är inskrifterna förvirrade och saknar alltså uppgift om myntherren. Hauberg förde varianter av den till Knut den Store 1018-1035 (Hbg 35), liksom Hardeknut (Hbg 32) och Magnus 1042-1047 (Hbg 20). Stilmässigt är Hellerösexemplaret senare än Knut och den har liten diameter. Det mest slående är emellertid vikten, endast 0,63 g. Den passar därför in i en grupp med mycket låg vikt (Hauberg anger 0,65 g - 0,75 g) under Hardeknud, Hbg 32). Det är en vikt som egentligen inte passar för Själland vid denna tid utan stämmer med den låga vikt som fanns på Jylland (Hbg kommentar s. 156). I svenska fynd finns tidigare 37 ex. noterade (Lindström 1996, 19 med senare tillägg). Den är därmed den klart vanligaste Roskildetypen i svenska fynd.

Ett mynt är präglat i Sigtuna för Olof Skötkonung 994-1022. Det har läsliga inskrifter med kungens namn på åtsidan och en religiös inskrift på framsidan istället för myntmästarens namn. Inskriften ska sannolikt utläsas IN NOMINE DOMINE M(UNDI) C(REATOR) - i Guds namn, världens skapare (Jonsson 1982). Det tillhör början av hans myntning och kan dateras till kort tid efter ca 995. Det hör därmed till de äldsta mynten i skatten.

De flesta mynten i skatter från sen vikingatid

Fig. 5. Armbygel - något förminskad.

har testats genom att de först har böjts och sedan har man med en kniv täljt skårar på den ås som bildats (Rispling 2004, 6-7). För detta krävs en kraftig böjning och normalt har mynten sedan böjts tillbaka så att de har blivit mer eller mindre plana igen. Det finns emellertid ett antal skatter där de flesta mynten inte har blivit tillbakaböjda. Till denna kategori hör Helleröskatten. Varför man inte i dessa skatter genomgående har böjt tillbaka mynten är inte lätt att besvara. Kanske man inte ansåg det nödvändigt. Det var viktigt att kontrollera att mynten inte bestod av en kopparkärna för då skulle de vara värdelösa. Allt byggde på att mynten var av rent silver och att det därför var deras vikt som avgjorde värdet.

Æthelred II

Long Cross	997-1003	1
Last Small Cross	1009-1017	2

Cnut

Pointed Helmet	1023-1029	1
Short Cross	1029-1035	1

Tab. 2. De engelska myntens kronologiska sammansättning.

Myntimporten under vikingatiden hade inletts ca 800 med en import österifrån. Den minskade kraftigt i början av 950-talet när man började blanda i koppar i mynten. Därefter var myntimporten mycket blygsam. En import av tyska och engelska mynt hade inletts ca 975 och efter ca 990 ökade den dramatiskt i omfattning. Med undantag för perioden ca 1005-1015 låg sedan importen på en mycket hög nivå tills den åter minskade kraftigt efter ca 1055. Orsaken denna gång var att man i Friesland i norra Tyskland började blanda i koppar i mynten. Efter ca 1075 kommer importen igång igen efter att problemen med koppar i mynten upphört, men importen låg nu på en betydligt lägre nivå och den sjönk sedan stadigt för att helt upphöra på

1080-talet på fastlandet, medan den fortsatte flera decennier in på 1100-talet på Öland och framförallt Gotland.

Armbygeln

Det kan vara på sin plats med lite inledande information kring armbygelns storlek och vikt (fig. 5). Den väger 48,59 g och mäter 710 x 480 x 160 mm. Orneringen består av tre band med rombiska element med ”kulor” runt omkring. Bygelns ändar är avsmalnande och ornerade med punsning vilken kan liknas vid två huvuden. Endast framsidan är ornerad medan baksida och sidor är släta. På kanterna finns täljor vilka härrör från en kniv när man testat att den var av silver (se ovan). Bygelns är märkvärdigt välbehållen och verkar inte sliten alls. Troligtvis har armbygelns aldrig använts som prydnadssmycke utan endast som betalningsmedel.

Vid en snabb genomgång av fynddatabasen på Historiska Museet i Stockholm får man 518 träffar på armbyglar av silver. Armbyglar har hittats på flera olika platser i landet fördelat på 11 olika landskap. I Småland har en hittats och på Öland sju stycken. Den utan jämförelse största andelen armbyglar har hittats på Gotland där hela 481 stycken påträffats. Näst efter Gotland kommer Uppland med åtta stycken. Gotland står således för 95 % av den totala fyndmängden. Tyvärr har inte alla fynd information om vilken typ av armbygel det rör sig om. I många fall finns dock foton på byglarna, men att gå igenom alla dessa fynd och typologisera dem låter sig inte göras till denna artikel.

Armbyglar är mycket vanliga i silverskatter från Gotland och en typologi har därför upprättats för dessa. Smyckena kan indelas i fem grupper betecknade Ab 1-5. Den armbygel vi nu hittat kan knytas till gruppen Ab 2 vilken är den vanligaste av de vikingatida byglarna på Gotland. Bland smycken i skatter är just armbygelns den absolut vanligast förekommande och det är inte ovanligt att man finner både en, två eller flera armbyglar

i en och samma skatt. Denna typ har också ett viktförhållande som är så enhetligt att det är tydligt att det inte bara varit ett smycke utan också en betalningsvara. Ab 2 kan i huvudsak dateras till 950-1050 e.Kr (Stenberger 1958, 104ff.).

Som framgår av statistiken från Historiska Museet så är armbyglar inte särskilt vanliga på fastlandet. I sin studie av depåfynden i Sydskandinavien gav Birgitta Hårdh samma typ av armbygel som Mårten Stenberger gav Ab 2 istället beteckningen typ VII 106. Enligt hennes genomgång finns en knapp handfull fynd av denna typ på fastlandet (Hårdh 1976, 62f.). Någon genomgång av nyare forskning på detta tema har ej varit möjlig att göra till denna artikel. T.ex. har Lena Thunmark-Nyléns verk om Gotlands vikingatid inte

använts (Thunmark-Nylén 2006).

Ett pågående forskningsprojekt kring armbyglar kan dock nämnas. Cristina Reid och Jan Gullman har tittat på armbyglar av just denna sort och kommit fram till att vikten är av central betydelse. Vikten på smycket skulle vara så exakt att det inte skulle råda något tvivel om dess värde. I silverskatten från gotländska Spillings låg flera armringar ”ihopkrokade” i varandra i grupper, där armbyglarna i varje grupp hade samma vikt, på samma sätt som vi idag delar in våra mynt i olika fack i en kassalåda. Varje grupps viktenhet har en motsvarighet i vikten av ett bestämt antal arabiska mynt. På Gotland har man hittat över 700 vikingatida silverskatter. I dessa hittas silverarmbyglar av den här sorten ofta tillsammans med just arabiska silvermynt.

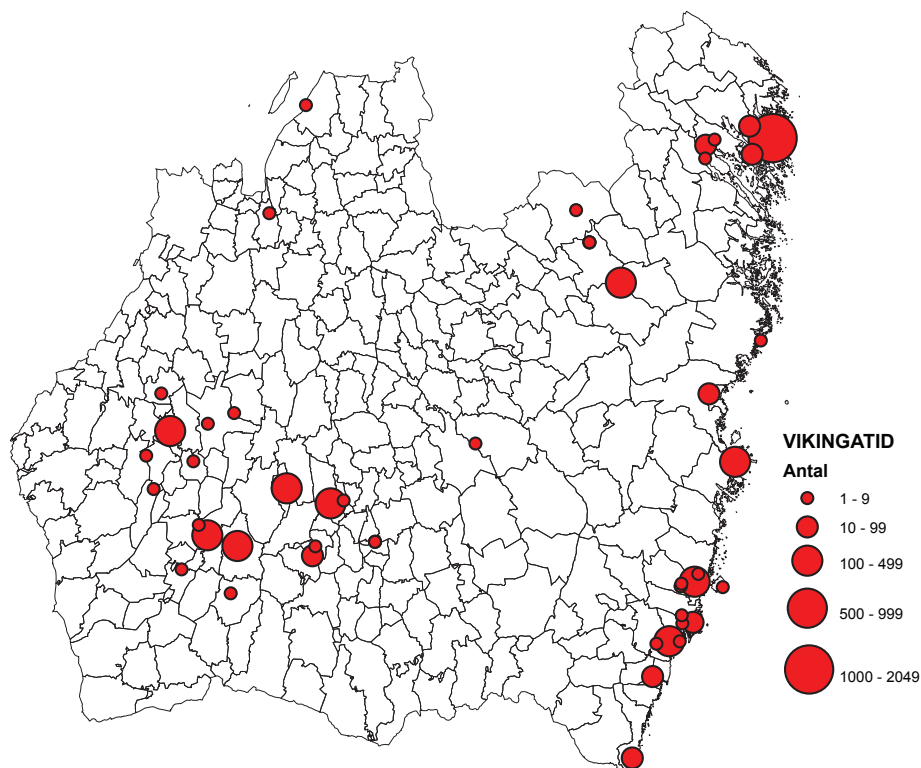

Fig. 6. Vikingatida myntfynd i Småland.

Det intressanta är, att armbyglarnas vikter följer det svenska viksystemet (mark, öre, örtug). Ville man köpa något dyrt kanske man fick betala två hela armbyglar för varan, men om det var något billigare, ja, då kunde man lätt bryta bort en del av armbygeln och betala med t.ex. ¼ av den. Därför hittar vi arkeologer idag även stora mängder ”avknipsade” armbyglar i silverskatterna (Reid, kontakt via epost 2008-11-11).

Den lokala fyndkontexten

Skattfyndet vid Hellerö är oerhört spännande, både ur fyndsynpunkt och sett ur ett större perspektiv med Hellerö som en plats i ett kustlandskap under yngre järnålder. Som fynd betraktat är det Smålands första skattfynd sedan 1960 (Slubbemåla, Mönsterås sn, 181 mynt, slutmynt 962), med ett innehåll av mynt från olika delar av norra Europa och Orienten. Som plats betraktat ligger Hellerö mitt emellan en större vikingatida bosättning vid byn Vråka och en flikig halvö med flera potentiella hamnlägen (fig. 9).

Hellerö ligger på en stor oregelbunden landtunga i det inre av Tjustskärgården med sitt typiska landskap av öar och skyddade vikar. I närområdet finns flera små vattendrag, sjöar och mossar och kring gården finns en mängd registrerade fornlämningar i form av rösen, stensättningar, skärvestenshögar och skålgropsförekomster. Merparten av lämningarna kan föras till bronsålder eller äldre järnålder. Den enda kända lämningen som möjligen kan vara samtida med skattfyndet är ett gravfält (RAÄ 5) bestående av 7 högar och 16 stensättningar, beläget ca 400 m sydväst om gården. I området finns också en del gruvlämningar från medeltid-historisk tid. Själva gården har en lång historia och i skriftliga källor nämns gården Hällerö (hellaerydh) redan i slutet av 1300-talet (Petersen 2001, 277ff.).

Sedan 1980-talet har Arkeologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet bedrivit arkeologisk forskning i Helleröområdet

och flera undersökningar har genomförts, där bl.a. boplatslämningar från yngre stenålder och bronsålder har delundersökts, liksom en skeppsformig stensättning från yngre bronsålder och en stensättning från äldre järnålder (Janzon/Ermerud m.fl. 1989-2006; Ermerud muntl 2008). Några lämningar från yngre järnålder som kan vara samtida med skattfyndet har inte undersökts vid Hellerö. Längre norrut tätar lämningarna från denna tid och ca 5 km nordväst om Hellerö ligger byn Vråka, som är en av få kvarvarande radbyar med mycket gamla anor. I och kring Vråka finns också ett flertal gravfält med högar, resta stenar och olika former av stensättningar som kan föras till järnålderns senare del. Mitt i byn finns ett bygravfält med ett 70-tal synliga lämningar av högar och stensättningar. Gravfältet är tyvärr skadat och dess ursprungliga utbredning är osäker. Det finns också uppgifter om ytterligare bortplöjda gravfält intill byn. Hellerö gård ligger som en utpost till denna by, strategiskt placerad med goda kommunikationsvägar både på land, via vattendrag och till sjöss. Placeringen på ett höjdläge som böjlar ned mot en dalgång och en mindre å som vrider sig in mot land från en intilliggande skyddad havsvik utgör ett utmärkt boplatsläge. Man behöver bara ta en titt på en karta för att se det.

Eftersom den arkeologiska undersökningen endast fokuserade på myntens ursprungliga deponeringsplats och inte på att hitta boplatsmaterial eller aktivitetsytor intill den urschaktade åkerytan, kan man i dagsläget inte närmare säga om sådana finns intill det nuvarande gårdsläget. Ytterligare undersökningar krävs för detta. De smältor av både kopparlegering och vitmetall, möjligen silver, som tillvaratogs vid undersökningen skulle kunna tyda på viss verkstadsaktivitet i området, men de går naturligtvis inte att datera utifrån rådande fyndsammanhang. De behöver inte heller vara samtida med skatten. Armbygeln visade sig vara av gotländsk typ vilket kanske inte är förvånande då

större delen av de påträffade armbyglarna i Historiska Museets samlingar är från Gotland. Att armbygeln återfinns i en skatt på fastlandet - är det en indikation på handel eller skall man lägga någon annan aspekt på fyndet? Den senaste forskningen visar att vikten är av betydelse och att det kan ha funnits ett sätt att värdera olika valutor utifrån en armbygels vikt. Dessa armbyglar brukar betraktas både som smycken och som föremål med ett visst silvervärde och de kan hittas både hela eller som klippta delar ingående i silverskatter. Både mynt och smycken behandlades under vikingatid som värdeföremål utifrån vikt och silverinnehåll och man kan ofta se testmärken på föremålen som spår efter kontroller av äkthet och silverhalt. Så är även fallet för Helleröskatten, där detta är mycket tydligt på just armbygeln. Flertalet av mynten är också böjda och testade för att kontrollera silverhalten, men endast tre mynt är delade, det arabiska samt två tyska och den del som saknas har alltså redan använts som betalning vid något tillfälle.

Hur Hellerö passar in i bilden av det vikingatida samhället och vilken betydelse platsen haft vet vi inte idag. Det kan ha varit en gård eller en plats för andra aktiviteter än bara bosättning, t.ex. för hantverk eller mindre handelsverksamhet. Studier av gotländskt material har visat att flera skattfynd

kan knytas till gårdslägen, men också att flera nedlagts utan någon som helst koppling till bebyggelse (Östergren 1989; Carlsson & Jonsson 2008). För Tjustbygden är forskningsläget ett annat och mycket få undersökningar har berört vikingatida miljöer. Ett fåtal gravar har undersökts, men inga egentliga boplatsslämnings och kunskapen om den lokala bebyggelsens förhållande till gravmiljöer och hamnlägen är i det närmaste obefintlig. Det är frestande att spekulera om handelskontakter med Gotland när man tänker på armbygeln. Det är endast ca 10 mil sjövägen till Gotland, som under vikingatid hade ett flertal större och mindre handelsplatser och hamnlägen längs västkusten.

Varför skatten hamnat i jorden vid Hellerö gård kan vi idag bara gissa. Den vanligaste orsaken till att man gömde värdesaker i jorden var de oroligheter som tidvis drabbade det vikingatida samhället, både i Norden och längre söderut i Europa. Man grävde helt enkelt ner sina dyrbarheter för att ingen annan skulle kunna ta dem.

Vikingatida myntfynd i Småland

Sammanlagt har 4.002 vikingatida mynt hittats i Småland (fig. 6). Skatterna täcker perioden från 860-talet till 1100 med en relativt jämn fördelning över tiden (fig. 7). Helleröskatten fyller nu ut den fyndlucka 1000-1040 som

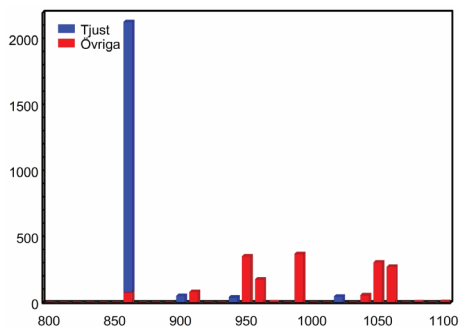

Fig. 7. De småländska skatternas kronologiska fördelning.

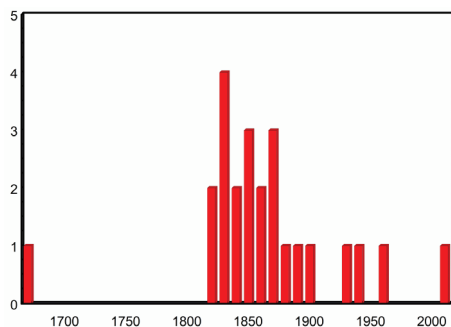

Fig. 8. Stapeldiagram som visar när de småländska skatterna hittades.

fanns tidigare i det småländska materialet. Början av 1000-talet är normalt en mycket fyndrik period i Sverige, men här finns en koppling till Öland som har en fyndlucka ca 960-1020. Med undantag för skatten från Åskedal (se nedan) är skatterna av begränsad storlek.

Den första skatten hittades redan 1673 i Kalmartrakten (fig. 8) Efter en lång fyndtom period kommer en jämn ström med fynd fr.o.m. 1820-talet till 1910-talet med en topp vid 1800-talets mitt. Detta mönster är generellt för hela Sverige och hänger sannolikt samman med införandet av plogen. Under resten av 1900-talet har skatterna bara kommit sporadiskt. På 1800-talet hittades skatterna framförallt vid jordbruksarbet. Den fortlöpande mekaniseringen har sedan länge medfört att även om skatterna plöjs upp (som i fallet Hellerö) så märks det inte utan det krävs tur för att skatten verkligen ska bli observerad och rapporterad. Sannolikt finns det i Småland ytterligare ett antal skatter som har plöjts upp men fortfarande väntar på att bli upptäckta.

Det kan här bara bli fråga om en mycket ytlig översikt, med fokus på Helleröskattens omgivningar. Fynden koncentrerar sig framförallt till tre områden: södra Möre med Kalmarskusten, Finnveden och västra Varend

i sydväst samt slutligen Tjust i nordost där Helleröskatten ligger (fig. 9)

Södra Möre har fynd från hela vikingatiden och därifrån kommer Smålands yngsta skatt i Revsudden, Ryssby sn med 9 tyska och engelska mynt med slutmynt 1100. Denna skatt är också den yngsta fastlandssvenska från vikingatiden, men läget i Kalmarsund gör att den snarast har koppling till Öland.

Fynden i Finnveden och Varend har ett speciellt läge genom att de ligger långt in i landet. Här kommer lösfynden framförallt från tidig vikingatid (islamiska mynt). Skattfynden koncentreras till två perioder, dels 990-talet (två skatter) och 1000-talets mitt (fyra skatter). I den senare gruppen är inslaget av frisiska mynt så högt att man kan misstänka en koppling till frisiska handelsmän.

I Tjust finns den tredje koncentrationen (fig. 6 och 9). Intressant är att det på den landtunga där Hellerö ligger har hittats ytterligare två vikingatida silverskatter. Mynten i dessa båda är dock något äldre än de i Helleröskatten och kan dateras till tidig vikingatid. År 1832 hittades 45 hela och delar av islamiska mynt vid Hula i Loftahammar sn. Skatten har slutmynt 949/50. År 1869 och 1876 hittades sammanlagt 2.009 sasanidiska och islamiska mynt och ett armband vid Åskedal i samma socken. Skatten hade deponerats efter 864/5 och är därmed den tidigaste skatten med fler än 1.000 mynt i hela Sverige. Vid en efterundersökning vid Åskedal 1990 hittades ytterligare 40 hela och delade silvermynt (Åvall 1996). Då gjordes även en kulturlandskapsanalys av Dan Carlsson som kunde konstatera att området kring Hula - Åskedal inte utgör någon typisk eller tydlig yngre järnåldersbygd, men att vissa element ändå pekar på att där kan ha funnits en eller flera hamnlägen vid denna tid (Carlsson, Janzon & Rasch 1991). Något längre in i landet i Nygård, Lofta sn, hittades 1823 en skatt med ca 55 islamiska mynt, slutmynt 906/7. I samma socken hittades en liten skatt med två islamiska mynt, slutmynt 934/5, år 1853.

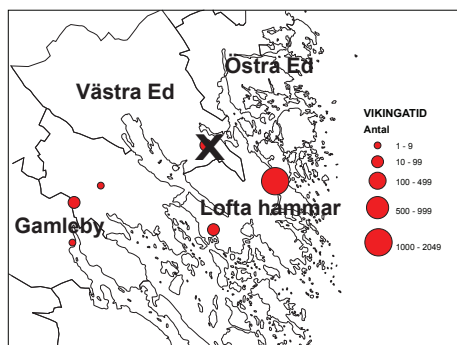

Fig. 9. Skatternas lägen i Tjust. Helleröskatten är markerad med x.

I grannsocknen söderut, Gamleby, hittades några vikingatida mynt i gravar i Hammar år 1906/7. Det förtjänar också att påpekas att ca 1845 hittades ett islamiskt mynt (Abbasid, kalif al-Radi, Madinat al-Salam 323 e.H. [934/5 e.Kr.]) på okänd ort i Ed socken (Tbg 1853, nr 67, fynd nr 3). Det framgår alltså inte om det var funnet i Västra eller Östra Ed. Koncentrationen av myntfynd i södra delen av området (fig. 8) kan tala för att det var Västra Ed, d.v.s. samma socken som Helleröskatten

Tjust är med andra ord en av de tre fyndrikaste områdena i Småland. Det gäller inte bara vikingatida myntfynd eftersom det i Lofta socken även hittats en skatt med romerska bronsmynt (slutmynt 244) i Nygård (Westermarck och Wiséhn 1983, nr 5). Skatter med romerska bronsmynt är ytterst ovanliga i Sverige och gör att man kan misstänka att det är fråga om recenta fynd. I detta fall finns det emellertid anledning att tro på uppgiften eftersom den passar in med den övriga fyndbilden av ett område som är rikt på myntfynd under extremt lång tid. Rikedomens visas inte minst av en skatt med 9 folkvandringstida guldmynt (solidi) i Hässelstad, Lofta sn, slutmynt 457 (Fagerlie, nr 18). Myntfynd från dessa två äldre perioder är ovanliga på fastlandet och när båda perioderna är representerade måste det finnas speciella omständigheter. Det förefaller med andra ord som om det i Tjust har funnits ekomiska förutsättningar för myntfynd under en mycket lång period. Vad som utgjort grunden kan man bara spekulera i, men en möjlighet är att metallutvinning kan vara orsaken. Det kan också ha varit en viktig plats utmed det som efter en tidigmedeltida beskrivning kommit att kallas kung Valdemars segelled. Där omnämns Halmare i Loftahammars sn (Breide 2006, 34).

Kalifatet

MARWANID

Mumahhid al-Dawla Sa'id

- 1 Mayyafariqin 393 e.H. (1002/3 e.Kr.). Fragment

Tyska Riket

OBERLOTHRINGEN

Verdun

- 2 Biskop Haimo 990-1024. Dbg 96

Metz

- 3 Biskop Dietrich II 1005-1046. Dbg 24
4 do. Dbg 24
5 do. Dbg 25

Trier

- 6 Ärkebiskop Poppo 1016-1047. Dbg 466. Weiller 48

NIEDERLOTHRINGEN

Westniederlothringen

Myntort?

- 7 Hertig Gozelo I 1023-1044. Dbg 129
Myntort? (Flandern)

- 8 Greve Balduin IV 989-1036. Dbg 145
9 *Myntherre? (Flandern)* 1444

S:t Omer

- 10 Greve Balduin IV 989-1036. Dbg 1443

Kölnområdet
Köln

11

- 11 Kung Otto III 983-996. Häv. 34
12 do. Häv. 34
13 Ärkebiskop Pilgrim och kejsar Konrad II
1027-1036. Häv. 222. Spetsigt tak

14

Utrechtområdet
Deventer

- 14 Kejsar Heinrich II 1014-1024/Konrad II
1024-1039. Dbg 564. Wätz 6

15

Tiel

- 15 Kung/kejsar Konrad II 1024-1039. Dbg 582. Hatz
40

SACHSEN
Westfalen
Soest

- 16 Kölnefterprägling (Otto III) (1000-1040). Häv.
849/850

17

Niedersachsen
Niederelbe

- 17 Greve Dietmar -1048. Dbg 1291. Fragment

18

Bardowick

- 18 Mynttherre? ca 1030-1040. Dbg 454 var. Häv.
715

19

(Goslar) och andra orter

- 19 Otto-Adelheid-Pfennig (991-1040). Hz III
20 do. Hz III
21 do. Hz III
22 do. Hz III/IV

23

- 23 do. Hz IV
24 do. Hz IV
25 do. Hz IV
26 do. Hz IV
27 do. Hz IV
28 do. Hz IV
29 do. Hz IV
30 do. Efterprägling (1020-1040). Hz V

Fritzlar?

- 31 Kölnefterprägling

FRANKEN
Mainz

- 32 Kung Heinrich II 1002-1014. Dbg 785
33 do. Dbg 785
34 do. Dbg 785
35 do. Dbg 785?
36 do. Dbg 785 var.

37

- 37 Kejsar Konrad II 1027-1039. Dbg 790
 38 do. Dbg 790
 39 Ärkebiskop Willigis 975-1011. Dbg 802

Worms

- 40 Kung/kejsar Heinrich II 1002-1024. Dbg 845/845 var.

41

SCHWABEN

Konstanz

- 41 Biskop Warmann 1026-1034. Dbg 1684

42

BAYERN

Regensburg

- 42 Kejsar Konrad II och kg Heinrich III 1027-1039. Dbg 1094a. Hahn 35A

OBESTÄMDA

Myntort?

- 43 Mainz?
 44 Kors)(otydlig. Fragment

Böhmen/Polen?

45

- 45 MYNTHERRE?
 45 Regensburg efterprägling. Jfr Hahn sista planschsidan

England

ÆTHELRED II 978-1016

Long Cross

- 46 Winchester, Godman (Godeman). Hd 4227

Last Small Cross

- 47 Lewes, Ælfgeat. Hd 1408
 48 London, Oswald. Hd 2896

CNUT 1016-1035

Pointed Helmet

- 49 London, Wynsige. Hd 2828

50

Short Cross

- 50 Winchester, Godwine Cas. Hd 3758

Danmark

51

HARDEKNUT 1035-1042

- 51 Roskilde. Hbg 32

Sverige

52

OLOF SKÖTKONUNG 994-1022

Sigtuna

- 52 Crux-typ. LL 7. Malmer 1989, 4.13.51

Litteratur

Breide, H. 2006.: *Sjövägen till Estland. En medeltida färdbeskrivning från Utlängan till Reval*. Stockholm 2006.

Carlsson D, Janzon G & Rasch M.1991. *Åskedals by, Loftahammar socken Kalmar län – kulturlandskapsanalys*. IKOS Rapport 1991:4. Visby.

Carlsson, D. & Jonsson, K. 2008: Utgrävningen av en skattfyndsplats i Klints, Othem sn, Gotland. *Myntstudier* 2008:1, 1-7.

Comm. NS: Commentationes de nummis saeculorum IX - XI in Suecia repertis. Nova Series 1 - . Stockholm 1987 -.

Dbg – H. Dannenberg, *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit* 1-4. Berlin, 1876-1905.

Ermerud, H. 2004: *Arkeologisk undersökning av Skärvstenshög Raå 8 vid Hellerö 1:21, Västra Ed sn, Sm*. Rapporter från arkeologiska forskningslaboratoriet 1. Stockholm 2004.

Ermerud, H. 2006: *Arkeologisk provundersökning vid Hellerö 1:21, Västra Ed sn, Sm*. Rapporter från arkeologiska forskningslaboratoriet 7. Stockholm 2006.

Fagerlie, J.M. 1967. *Late Roman and Byzantine solidi found in Sweden and Denmark*. New York 1967.

Hahn 1976: W. Hahn, *Moneta Radasponensis. Bayerns Münzprägung im 9., 10. und 11. Jahrhunderts*. Würzburg, 1976.

Hahn, W. 1986: Imitativprägungen nach frühen bayerischen Münztypen in böhmischen und polnischen Schatzfunden. *Denárová mena na Morave. Sborník prací z III. numismatickeho symposia 1979. Ekonomicko-penezní situace na Morave v období vzniku a rozvoje feudalismu (8-12. století) (red. J. Sejbal)*. Numismatica Moravica VI. Brno 1986, 285-299.

Hd – B.E. Hildebrand: *Anglosachsiska mynt i Svenska Kongliga Myntkabinetet funna i Sveriges jord*. Stockholm 1881.

Hatz - V. Hatz: Zur Frage der Otto-Adelheid-Pfennige. Versuch einer Systematisierung auf Grund des schwedischen Fundmaterials.

Commentationes de nummis saeculorum IX - XI in Suecia repertis, I. Stockholm 1961, 107-144.

Hårdh, B. 1976: *Wikingzeitliche Depotfunde aus Südschweden. Probleme und Analysen*. Bonn-Lund 1976.

Häv. – W. Hävernicks, *Die Münzen von Köln. Die Münzen und Medaillen von Köln* 1. Köln, 1935.

Janzon, G. Eskedalsskatten. *Historiska nyheter* nr 52. Statens historiska museum. Stockholm.

Jonsson, K. 1982: Inskrifterna på Olof Skötkonungs mynt. *Myntkontakt* 1982:6, 148.

Jonsson, K. 1990: The import of German coins to Sweden and Denmark c. 920-990. *Comm. NS* 6, 139-143.

Lindström, J. 1996: *Myntningen i Danmark 995-1042*. Seminarieuppsats i arkeologi. Stockholms universitet/Högskolan Gotland 1996.

LL - Lagerqvist, L.O. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995-1521(samt gotländska mynt (ca 1140-1565)*. Stockholm 1970.

Malmer, B. 1989: *The Sigtuna Coinage c. 995 - 1005*. *Comm. NS* 4.

Petersen, C-G. 2001: *Socknar och gårdar i Tjust*. Västervik 2001.

Rispling, G. 2004: Cirkulationsspår på mynt från vikingatiden. *Myntstudier* 2004:4, 1-9.

SM - Ahlström, B, Almer, Y, och Hemmingsson, B.: *Sveriges mynt 1521-1977*. Stockholm 1976.

Smart, V. 1990: Osulf Thein and others: double moneyers' names on the late Anglo-Saxon coinage. *Studies in late Anglo-Saxon coinage* (red. K. Jonsson). Numismatiska Meddelanden XXXV, 435-453.

Stenberger, M. 1958: *Die schatzfunde Gotlands der Wikingzeit I-II*. Stockholm.

Thunmark-Nylén, L. 2006: *Die Wikingzeit Gotlands*, III:1-2. Stockholm 2006.

Tornberg, C.J. 1853: *Symbolae ad rem numariam Muhammedanorum ex Museo*

Regio Holmiensi. II. Uppsala 1853.

Weiller, R. 1988: *Die Münzen von Trier. Düsseldorf* 1988.

Westermarck, U. & Wiséhn, I. 1983: Romerska bronsmynt funna i Sverige. 1. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1983:8, 162-170.

Wätz - Wätz, A.: *Vikingatida tyska mynt. En analys av mynt präglade i Deventer*. Seminarieuppsats i arkeologi. Stockholms universitet. 1992.

Åvall, P. 1996: Myntskatten från Eskedal i Småland. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 1996:4, 76-77.

Östergren, M.: *Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som boplatssindikation*. Visby 1989.

Otryckta källor

Reid, C. 2008. E-postkontakt 2008-11-11.

Aktuellt

Mynt

Under Magnus Erikssons regering nämns myntindragningar vid två tillfällen 1340 och 1354 i påvliga dokument. Myntindragning innebar att alla cirkulerande mynt drogs

Magnus Eriksson 1319-1363. Kalmar. Penning med uncialt E inom strålring (E var symbol för Kalmar på medeltida svenska mynt) av den typ som infördes 22 feb. 1354. Kalmar var den svenska handelstad som 1354 låg närmast Tyskland och därför var det sannolikt den som köpmän från Hansan först kom i kontakt med efter myntindragningen.

in och växlad mot en ny mynttyp (t.ex. i relationen fyra gamla mot tre nya), d.v.s. en form av beskattning. Vid det senare tillfället anges även datum 22 feb. En myntindragning mitt i vintern förefaller spontant helt ologisk eftersom myntindragningar brukade förläggas till hösten innan skörden skulle säljas på marknaderna (i Danmark finns två skriftliga källor 1284 och 1304 som båda nämner Mikkelsmäss [29 sep.]), d.v.s. den tid på året då en stor andel av årets transaktioner genomfördes. Datumet 22 feb. kan emellertid få en logisk förklaring genom att 22 feb. var den dag då seglingssäsongen i Hansan inleddes. Datumet är visserligen tidigast belagt först på 1400-talet, men har säkerligen införts tidigare. Det betyder att de tyska handelsmännen var tvungna att växla in sina gamla svenska mynt (med en kännbar förlust som följd) när deras fartyg anlände till svenska hamnar någon tid efter 22 feb. Det kan då också tas som ett tecken på att redan vid denna tidpunkt hade handeln med Hansan fått stor betydelse för den svenska ekonomin.

Symposier

Den 5-6 dec. 2008 ordnas ett symposium vid Århus universitet i Danmark (Silver economies, monetisation & society in Scandinavia, 800-1100). Deltagare från sex länder kommer där att diskutera övergången från ett samhälle med utländska, importerade mynt och hacksilver som vägdes till ett samhälle där man präglade inhemska mynt. Tonvikten kommer därför kronologiskt att ligga på 900-talet.

Litteratur

Means of exchange. Kaupang Excavation Project, vol. 2 (red. Dagfinn Skre). Volym 2 i publiceringen av det stora Kaupangprojektet behandlar fynd (bl.a. mynt) som använts i samband med transaktioner i Kaupang. Kaupang var en vikingatida centralort i Norge och genom fynden kan verksamheten dateras till perioden 800-960/80. Mark Blackburn